

УДК 811.161.2'373.21(477.54)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/28.208524>

Людмила ГЕРМАН,

orcid.org/0000-0003-1006-6225

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри мовних дисциплін

Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва
(Харків, Україна) *herman_lyudmyla@ukr.net*

Інна ПІДГОРОДЕЦЬКА,

orcid.org/0000-0003-4402-033X

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовних дисциплін

Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва
(Харків, Україна) *ipodgorodetskaya@gmail.com*

Олена ТИХОНЕНКО,

orcid.org/0000-0002-4569-9869

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовних дисциплін

Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва
(Харків, Україна) *tykhonenko_olena@ukr.net*

ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ МОВНОГО ЛАНДШАФТУ ХАРКОВА НА ТЛІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН

У статті розглянуто проблему формування мовного ландшафту Харкова впродовж історичного буття міста в контексті соціальних і політичних змін. Дослідження проведено на матеріалі годонімів Харкова. Метою дослідження є з'ясування впливу соціально-політичних чинників на формування мовного ландшафту Харкова в різні історичні періоди (від заснування міста дотепер). Визначено основні періоди становлення топонімічної системи міста й позамовні чинники, що впливали на процеси номінації міських об'єктів. Окреслено функції годонімів. Виявлено джерельну базу й механізми їх творення. На основі мотиваційних ознак визначено тематичні групи годонімів. Основну увагу приділено перейменуванню лінійних об'єктів у процесі декомунізації. Дослідження джерельної бази й механізмів творення годонімів дало змогу визначити три основні їх типи: відонімні, відапелятивні та змішані, які в різних кількісних співвідношеннях представлено в усі періоди існування міста. На основі аналізу тематичних груп годонімів в історичній ретроспективі виявлено змінність одних і відносну сталість інших на тлі соціально-політичних процесів, які відбуваються в суспільстві. Встановлено, що на початку доби незалежності простежується процес деідеологізації МЛ Харкова: вулицям і провулкам повертають історичні назви, зростає число нейтральних номінацій, з'являються поодинокі найменування, що мають символічний зміст у контексті ідеології «державотворення». Сьогодні маркерами нової ідеології виступають годоніми, що увічнюють визначні події в історії незалежної України, імена діячів національно-визвольного руху, видатних учених, митців, спортсменів. Однак у найменуваннях лінійних міських об'єктів Харкова не використано назв національних кольорів, відсутні маркери державної символіки, що свідчить про неповне використання ідеологічного потенціалу годонімів на сучасному етапі.

Ключові слова: мовний ландшафт, соціально-політичні зміни, годонім, місто Харків, джерела номінації, тематичні групи годонімів.

Lyudmyla HERMAN,

orcid.org/0000-0003-1006-6225

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Chair of Language Disciplines
of V. V. Dokuchaiev Kharkiv National Agrarian University
(Kharkiv, Ukraine) *herman_lyudmyla@ukr.net*

Inna PIDHORODETSKA,

orcid.org/0000-0003-4402-033X

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Language Disciplines
of V. V. Dokuchaiev Kharkiv National Agrarian University
(Kharkiv, Ukraine) *ipodgorodetskaya@gmail.com*

Olena TYKHONENKO,

orcid.org/0000-0002-4569-9869

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Language Disciplines
of V. V. Dokuchaiev Kharkiv National Agrarian University
(Kharkiv, Ukraine) tykhonenko_olena@ukr.net*

THE MAIN PERIODS OF FORMING KHARKIV LANGUAGE LANDSCAPE IN THE CONDITIONS OF SOCIAL AND POLITICAL CHANGES

The article is concerned with the problem of forming Kharkiv language landscape in the conditions of social and political changes from city's foundation up to nowadays. The research is conducted on the material of hodonyms of Kharkiv city. The aim of the research is to determine the influence of social and political factors on the formation of Kharkiv language landscape in different historical periods (from its foundation up to nowadays). The main periods of forming Kharkiv toponymy system caused by extralingual factors are determined. The functions performed by hodonyms are described. The sources of forming these nominations are determined as well as the thematic groups based on the motivation traits. The main attention is given to renaming line objects in the process of decommunization. The study of hodonyms resource basis and mechanisms of their creation permits to distinguish their three main types: hodonyms formed from onyms, ones created from appellatives and mixed ones which are presented in various periods in different quantities. On the basis of the historical retrospective analysis of thematic hodonyms groups the changeability of some of them and stability of others due to social and political changes in the society were revealed. It is determined that in the period of Independence the process of deidiologization of the language landscape of the city is traced: the streets and lanes receive their historic names; the increase of neutral nominations is noticed as well as the appearing the memorial names containing the new symbolic content – state formation ideology. It is defined that the ideological function is realized in the markers of state formation which are contained in the hodonyms symbolising the prominent events in the history of independent Ukraine, the names of activists of national movements for Independence, famous scientists, artists, sportsmen. It is revealed that the names of national colours and other markers of state symbolics are not used in forming the language landscape of the city that is the evidence of deideologization of toponymy space at the modern stage.

Key words: *language landscape, social and political changes, hodonym, Kharkiv city, sources and ways of nomination, thematic groups of hodonyms.*

Постановка проблеми. За останні десятиріччя після отримання Україною незалежності в 1991 р. мовний простір українських міст і сіл зазнав значних якісних змін. На теренах України державною стає українська мова, яка займає панівне становище в мовному ландшафті (далі – МЛ) всіх регіонів. У добу незалежності перейменовано тисячі вулиць, провулків, площ, проспектів, що не могло залишитися поза увагою істориків, соціологів, лінгвістів.

Дослідження МЛ України перебуває в полі зору вітчизняних мовознавців і є актуальним з огляду на важливість становлення сучасного урбанімікону, що пов'язано з відновленням історичної пам'яті й культурних цінностей нашої держави.

Аналіз досліджень. У вітчизняному мовознавстві вивчення особливостей МЛ набуває дедалі більшої популярності та є предметом зацікавлення соціолінгвістів, лінгвокультурологів, психолінгвістів, етнографів та ін.

Системне дослідження МЛ почалося кілька десятиліть тому, про що свідчать праці вітчизняних і зарубіжних авторів (Л. Белей, А. Загнітко, А. Мезенко, Г. Мацько, О. Олійник, Л. Федорова, Л. Кальве та ін.), у яких у різних аспектах на матеріалі багатьох мов досліджено елементи

МЛ. Відповідно до термінології соціолінгвістики МЛ розуміємо як мову публічних і комерційних знаків на певній території чи в певному регіоні (Landry, Bourhis, 1997: 25). Найбільш динамічним складником МЛ є годонім. У цілях нашого дослідження звернемося до означеного поняття. Дослідники зазначають, що годоніми – це найбільш нестабільна частина МЛ міста, оскільки вони швидко реагують на історико-соціальні зміни в житті міста і країни загалом, пов'язані з політичними подіями, що відбуваються в державі, державною мовною політикою, духовними цінностями населення, які впливають на процес творення найменування (Мезенко, 2011: 389). О. Суперанська зазначає, що годоніми є найрухливішим змінюваним пластом лексики, який відображає національну культуру, містить великий обсяг інформації про традиції, своєрідності менталітету й особливості світорозуміння тощо (Суперанская, 1985: 120).

Метою дослідження є з'ясування впливу соціально-політичних чинників на формування МЛ Харкова в різні історичні періоди (від заснування міста дотепер). Досягнення мети розвідки передбачає виконання низки завдань: визначення хронологічних меж періодів становлення топонімічної

мапи міста; виявлення позамовних і внутрішньомовних чинників, що впливають на формування МЛ; окреслення функцій годонімів; визначення джерельної бази й механізму їх творення; характеризування лексико-семантичних трансформацій найменувань міських лінійних об'єктів.

Тож об'єктом цієї розвідки є годоніми Харкова як власні назви лінійних топографічних об'єктів урбанонімного простору, а саме: вулиць, проспектів, бульварів, провулків, набережних, проїздів, узвозів.

Джерельною базою дослідження послужили документи органів місцевого самоврядування (Рішення, 2015; Розпорядження, 2016; Рішення, 2018; Рішення, 2019) та довідники різних років (Харьковъ, 1915; Список, 1934; Лейбфрейд, Полякова, 1998; Довженко, 2010).

Попри активність наукових пошуків, присвячених вивченню МЛ міст України, трансформацію харківської топоніміки розглянуто переважно в історичному аспекті (Савченко, Тахтаулова, 2018 та ін.), а мовний аспект формування системи годонімів міста Харкова не досліджено належним чином.

Виклад основного матеріалу. Становлення МЛ міста пов'язане з його історичним розвитком і тими суспільно-політичними процесами, що прямо чи опосередковано впливають на зміни мовного середовища. Беручи до уваги періодизацію формування топонімічної мапи Харкова (Савченко, Тахтаулова, 2018: 125), виділяємо такі періоди: 1) доімперський період – від виникнення Харкова в 1654 р. як військового укріплення до перетворення його на губернське місто (приблизно 100 років). Тоді номінація міських об'єктів мала безсистемний, нерегульований характер, політичні й ідеологічні чинники не впливали на вибір найменувань; 2) імперський період (кінець XVII ст. – 1917 р.). Харків стає адміністративним, торговельно-ремісничим і культурним центром Слобідсько-Української губернії у складі Російської імперії. У цей період у мовному просторі міста з'являються окремі ідеологічно марковані номінації; 3) радянський період (1917–1991). Революція 1917 р. поклала початок масштабним змінам у політичній, економічній, суспільній сферах життя міста. У 1917–1919 рр. політична влада змінювалася кілька разів. У цей період українська мова розширює межі свого функціонування. У 1919 р. нова влада починає масові перейменування вулиць, провулків площ тощо, використовуючи потужний ідеологічний потенціал годонімів; 4) сучасний, або період незалежності (1991 р. – дотепер), характеризується низкою

законів, зокрема Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р., що зумовили чергову ґрунтовну трансформацію урбанонімії Харкова.

На кожному етапі МЛ міста зазнає впливу позамовних і внутрішньомовних чинників. До перших відносимо суспільно-політичні процеси (зокрема зміну державного устрою), ідеологію, мовну політику держави, географічні особливості, економіку, демографію, історичні й культурні події, релігію, світоглядні орієнтири, етнічні проблеми тощо. Внутрішньомовними чинниками є зміни у фонетичній і граматичній системах мови, правописі, превалювання тих чи інших способів словотворення топонімічних назв у різні періоди становлення урбанонімікону.

Звернімо увагу, що одним із вагомих позамовних чинників, який впливає на формування онімного простору міста, є мовна політика, пов'язана зі свідомим впливом суспільства на мову. Національно-мовні проблеми постають у центрі уваги і є соціально й ідеологічно значущими. Питання мови для України завжди було й досі залишається питанням політичним. Від офіційного статусу мови в державі залежить її стан. Мовна політика здатна також впливати на зміни в лексико-семантичній структурі мови загалом і на творення нових найменувань (у нашому випадку годонімів) зокрема.

Як відомо, до 1905 р. на теренах Російської імперії українську мову було цілковито вилучено з науки, громадського обігу, а заборона на її використання в освіті й офіційно-діловій сфері тривала до 1917 р. Директивні документи 1917–1920 рр. визначають спрямування тогочасної мовної політики на запровадження української мови як державної в органах влади, освіті, культурі тощо. Предметом уваги нової влади за часів Центральної Ради були проблеми розширення сфери функціонування української мови. Так, наприклад, у законі УЦР про державну мову від 24 березня 1918 р. зазначалося: «Всякого роду написи, вивіски тощо на торговельно-промислових, банкових та подібних закладах і конторах повинні писатися державною українською мовою, крім інших мов <...>» (Закон, 1918). Із утворенням УНР, набувши статусу державної, українська мова отримала імпульс до закономірного розвитку разом із новим політичним, громадським життям, а отже, стала головною в топонімічному просторі Харкова.

Зауважимо, що після встановлення радянської влади функціонування української мови не

припинялося, хоча російська мова не була витіснена з офіційної сфери. Відповідно до постанови ВУЦВК від 1921 р. «Про вживання в усіх установах української мови нарівні з російською» усі топонімічні об'єкти мали подвійні назви. Тож україномовні годоніми вперше з'являються на топонімічній мапі Харкова після революційних подій 1917 р. За радянських часів двомовність МЛ Харкова зберігалась і їхня функціональність розширилась.

Годоніми як символічні знаки топонімічного простору міста виконують низку функцій. Так, на етапі заснування військового поселення назви вулиць Харкова допомагали орієнтуватися у просторі і виконували лише номінативну й інформаційну функції, указуючи напрямом шляхів (*Сумська, Катеринославська*), заняття мешканців (*Римарська, Коцарська, Чоботарська*), походження поселенців (*Німецька*) тощо.

Із плином часу, з перетворенням Харкова на губернське місто функціональність годонімів розширюється: на мапі міста з'являються ідеологічно марковані найменування вулиць, пов'язані з іменами представників імператорської родини (*Катерининська, Єлизаветинська*). Але їх кількість незначна.

У 1894 р. у Харкові відбулися перші значне перейменування вулиць, мета яких полягала в упорядкуванні топонімічної мережі міста. Міське самоврядування поряд із природно сформованими джерелами номінації додало новий напрям у конструювання урбанонімічного простору міста – меморіальні назви (Тахтаулова: 62). У цей період МЛ міста поповнюється іменами видатних діячів російської культури (вулиці *Пушкінська, Лермонтівська, Гоголя, Чайковська*). Ці годоніми, окрім номінативної, виконують меморіальну, культурно-просвітницьку, виховну функції. У назвах харківських вулиць також увічнюють пам'ять про засновника університету Василя Каразіна, лікаря Володислава Франковського, слобожанський полковничий рід Донець-Захаржевських, родину харківських купців Карпових тощо (Тахтаулова: 63). Назви міських об'єктів розширюють свою функціональність: залишаючи за собою дві основні функції – номінативну й інформаційну – вони дедалі частіше набувають символічних значень і виступають у просвітницькій, ідеологічній, меморіальній, виховній функціях.

За радянських часів урбаноніми стають потужним засобом поширення державної ідеології. У перші пореволюційні роки МЛ Харкова поповнився іменами і прізвищами діячів міжнародного комуністичного руху, радянських військо-

вих і політичних постатей, маркерами епохи соціалізму. Варто зазначити, що центральна частина Харкова зазнала кардинальних топонімічних змін. Із мапи Харкова зникають, зокрема, такі назви вулиць: *Сумська, Римарська, Катеринославська, Петинська* та ін. Столичний статус міста, на нашу думку, прискорив процес перейменувань у Харкові, хоча практику тотальної універсалізації годонімів упроваджують і в інших містах Радянської України, нівелюючи їхню регіональну специфіку.

Засновники нового соціального устрою повною мірою використовували ідеологічний потенціал годонімів для поширення ідей соціалізму і комунізму, формування нової громадянської свідомості. Зміни політичного вектора партії відображувалися на топонімічній мапі міста. Наприклад, провулок *Троїцький* у 1936 р. отримав назву *Політемігрантів*, а вже у 1938 р. його перейменовано на провулок *Горійський* (на честь рідного міста Сталіна). Після війни провулку повернули назву *Троїцький*, а в 1966 р. його перейменували на провулок *Івана Дубового*, вшановуючи пам'ять учасника революційного руху, командувача Харківським військовим округом, репресованого 1938 р. й посмертно реабілітованого. У 2015 р. провулку повернули історичну назву – *Троїцький* (Буряковская, 2019: 10).

У повоєнні роки з'являються годоніми, що увічнюють пам'ять про героїв та події Другої світової війни. Водночас частині вулиць і майданів повертають їхні історичні назви.

Трансформації МЛ Харкова наприкінці радянської епохи і після набуття Україною незалежності в 1991 р. пов'язані зі зміною ідеологічного курсу. І якщо формування урбанонімікону Харкова за радянської доби відбувалося в умовах державної ідеології, засудженої через тоталітарну природу, то конструювання МЛ міста після 1991 р. і особливо у зв'язку із законами про декомунізацію відбувається в контексті ідеології державотворення (Мацюк, 2017: 79).

Демократизація суспільного життя в Україні, що почалася в останні десятиріччя ХХ ст., зумовила потребу в оновленні онімного простору Харкова. Процес перейменувань кінця 1980-х – початку 1990-х рр. не набув системного характеру: лише незначна кількість лінійних об'єктів міста отримала нові назви: вул. *Дзержинського* стала *Мироносицькою*, вул. *Свердлова* – *Полтавським Шляхом*, набережна *Жданова* змінила свою назву на *Харківську*, вул. *Восьмого з'їзду Рад* – на *Бориса Чичибабіна*, пров. *ім. Герцена* назвали іменем *Валентина Бондаренка*.

Лише у 2015–2019 рр. МЛ Харкова зазнає суттєвих змін. Внаслідок декомунізаційних процесів масово зникають із топонімічного простору міста ідеологічні назви радянського періоду. Натомість з'являються меморіальні назви на честь воїнів АТО, учасників Революції Гідності, сучасних політичних діячів-борців за українську державність; українських військових діячів часів існування УНР. Про добу Козаччини нагадують вулиці *Козацька, Гетьманська, Старшинська, Січових Стрільців*, провулок *Січовий*. Період незалежності репрезентують такі годоніми: *Свободи, Волонтерська*.

Однак більшість перейменувань – це меморіальні назви-присвяти на вшанування пам'яті видатних діячів науки і мистецтва, життя і діяльність яких пов'язані з Харківщиною. Серед них, зокрема, митці: І. Багряний, М. Бернес, Л. Биков, В. Стус, В. Винниченко, М. Врубель, М. Крушельницький, П. Левченко, Є. Плужник, М. Пестріков, Л. Сердюк; науковці: Д. Багалій, В. Гордон, М. Драгоманов, Л. Ландау, К. Калінін, Л. Мала, О. Михайлик, Є. Редін, Т. Осиповський, О. Погорелов, І. Срезневський, О. Шалімов; спортсмени: О. Бабкін, О. Баркалов, І. Піддубний.

Вулицям і провулкам повертають їхні історичні назви (*Благовіщенська, Дівоча, Садова, Подільський, Пантелеймонівська, Троїцький, Мефодіївська, Різдяна, Молочна*). Це ідеологічно нейтральні найменування, які містять інформацію про перших поселенців, особливості місцевості, релігію.

Серед нових годонімів є номінації, пов'язані з культовими спорудами (*Валентинівська, Озерянська, Воскресенська, Жон Мироносиць, Соборний, Воскресенський, Петропавлівський, Георгіївський*). На мапі сьогоденнього міста знаходимо назви з позитивною і нейтральною семантикою (*Ранковий, Оксамитовий, Кедровий, Маковий, Сливовий, Прохолодний, Жасміновий, Леб'язий*). МЛ міста відображує назви населених пунктів обласного й районного підпорядкування України (*вул. Житомирська, Тернопільський в'їзд, вул. Львівська, вул. Миколаївська, вул. Рівненська, в'їзд Демидівський, в'їзд Корецький*), міст-побратимів Харкова (*Варненська, Кутаїська, Каунаська*).

Із 2018 р. у кварталах нової забудови Харкова з'явилися годоніми на честь відомих діячів: Праведниці Миру О. Белової, композитора С. Борткевича. Інші нові найменування мають семантичну віднесеність до рослинного світу і мають позитивне або нейтральне оцінне забарвлення (*в'їзд Кутиновий; вулиці Вересова, Мохова, Грибна,*

Кутинова, Хвощова; провулки Грибний 1-й, Грибний 2-й, Кутиновий 1-й, Кутиновий 2-й, Кутиновий 3-й). Очевидно, що досить частими є випадки використання тієї самої назви в поєднанні з відмінними номенклатурними назвами.

Узагалі період незалежності стосовно формування МЛ Харкова характеризують, з одного боку, такі тенденції, як аполітичність і деідеологізація, а з другого – відродження й увічнення пам'яті про історичне минуле, сучасні події, наукові й духовні надбання уславлених земляків.

Дослідження джерельної бази й механізмів творення годонімів Харкова дало змогу поділити номінації на три групи: 1) годоніми, утворені від власних назв, тобто відонімні; 2) годоніми, утворені від загальних назв, тобто відапелятивні; 3) змішані годоніми, утворені поєднанням власних і загальних назв (онімів та апелятивів).

У доімперський та імперський періоди поширеними були відапелятивні назви. Це годоніми, які отримали свої найменування від розташованих на них об'єктів: *Госпітальна, Гостинна, Конюшенна, Кладовищенська, Поштовий, Барачний*. Помічено також відапелятиви, утворені від назв ремесел, професій перших поселенців: *Чоботарська, Римарська, Гончарний*. З-поміж відонімних годонімів виділяємо сакральні назви, що здебільшого вказували на найменування церковних установ, розміщених поблизу: *Благовіщенська, Петропавлівський, Георгіївська, Єпархіальна, Святодухівська, Михайлівська, Воскресенська*.

Відантропонімні назви в доімперський період вказували на імена людей – перших поселенців, що мешкали на цих вулицях і провулках (*Черновські – відповідно пров. Черновський, пров. Мало-Черновський; Молошні – вул. Молочна; Рижови – вул. Рижівська, пров. Рижівський; Шатилов – вул. Шатилівська; Курилов – вул. Курилівська, в'їзд Курилівський; Куликовський – узвіз Куликівський, вул. Куликівська; Лаврентьева – пров. Лаврентіївський; Максиміліан Гельферіх – вул. Максиміліанівська; Мороховець – Мороховецька набережна, пров. Мороховецький; Новохатські – вул. Новохатська*). До речі, ці назви повернено на мапу міста під час декомунізаційних процесів. Як зазначалося вище, в імперський період з'являються відантропонімні годоніми на честь членів царської родини і діячів російської культури. В описуваний період більшість міських найменувань виконувала насамперед називну й інформаційну функції, допомагаючи орієнтуватися в міському просторі. Меморіальна, культурно-просвітницька й ідеологічна функції були властиві лише окремим найменуванням цієї доби.

У радянський період значно переважають відоміні годоніми, решта назв – відапелятивні і незначна кількість змішаних.

Найчисельнішу групу представляли найменування, що походили від антропонімів і топонімів, при цьому перевагу надавали відантропонімним годонімам: *Анрі Барбюса, Артема, Блюхера, Бакуліна, Галана, Буздаліна, Железнякова, Ілліча, К. Лібкнехта, Кірова, Кулика Івана, Леніна, Марселя Кашена, Ольминського, Островського, Петровського, Руднева, Урицького* та ін.

Відтопонімні репрезентовано номінаціями: *Новобаварський, Познанська, Ростовська.*

Група відапелятивних годонімів менша за кількістю, наприклад: *Жовтнева, Лісова, Революції, Правдинська, Пролетарський, Транспортної Колони, Червонозірська, Зоряний* та ін.

Група змішаних представлена номінаціями: *Бакінських Комісарів, Командарма Корка, Латиських Червоних Стрільців, Юного Ленінця.*

Розглядаючи найменування періоду незалежності, доходимо висновку, що група відоміних годонімів збільшилася. Як і в попередній період, це відантропонімні та відтопонімні номінації. Зросла кількість відтопонімних назв (*Гурзуфська, Варненська, Подільський, Кутаїський, Тернопільський, Семенівський* тощо). Відантропонімні представлені номінаціями: *Семена Кузнеця, Євгена Плужника, Семка, Срезневського, Аверіна, Стельмаха, Лазаревича, Людмили Гурченко, Івана Багмута, Пильчикова, Алчевських, Пестрікова, Михайла Зеленіна, Ерліха, Леся Сердюка* та ін.

Групу відапелятивних найменувань представлено годонімами: *Прохолодний, Гончарний, Садова, Дівоча, Науки* та ін.).

Змішаними є такі номінації: *Архітектора Альошина, Академіка Волкова, Велика Жихорська, Академіка Погорелова.*

Розглянувши джерела походження годонімів, зупинимося на дослідженні мотиваційних ознак (МО), котрі покладені в основу найменування того чи іншого лінійного міського об'єкта і за якими виокремлюємо тематичні групи назв вулиць, провулків та ін.

Аналіз номінацій доімперського періоду дає змогу визначити на основі МО такі тематичні групи годонімів:

1) «прізвища мешканців» (*Бібікова, Гребеннікова, Гунченкова, Єношина, Карабутова, Клочки (Клочківка), Куликівка, Назарцева, Синицького, Шаповалова*);

2) «імена й заняття мешканців» (*Писаря Максима, Борисенкова Пушкаря*);

3) «посади й військові звання жителів» (*Пана полковника в замку, Пана судді, Сотницька*);

4) «імена й походження мешканців» (*Богодучівського Семена*);

5) «особливості місцевості» (*У пригородку вулиця, Над ярком, Набережна*);

6) «напрямок дороги» (*Сумська, Малосумська, Новомалосумська, Зміївська, Московська, Старомосковська, Полтавський шлях, Катеринославська*);

7) «назви церков» (*Николаєвська (Нікольська, Троїцька, Благовіщенська)*);

8) «гідроніми» (*Нетеченська*);

9) «ремесла» (*Римарська (Лимарська), Коцарська, Чоботарська*).

Найбільшою за чисельністю є тематична група, яку складають антропоніми – прізвища місцевих жителів; решта тематичних груп кількісно їй поступається.

В імперський період виділяємо тематичні групи годонімів за МО:

1) «видатні громадські діячі, просвітителі, науковці, лікарі, меценати Харківщини» (*Каразінська (Каразіна), Мечнікова, Максиміліанівська, Кокошкінська, Донця-Захаржевського, Кравцова, Воробйова, Сердюківський, Сомовський, Сорочинський, Тараканівський, Чириківський, Харинський, Харитоненківський, Черноглазівська, Шванська*);

2) «об'єкти, розташовані на вулиці» (*Університетська, Технологічна, Ветеринарна, Гімназична, Бурсацький, Класичний, Госпітальна, Банний, Інструментальна, Кирпична, Кінна, Кладбищенська, Лазаретна, Сінна, Рибна, Провіантський, Монастирський*);

3) «видатні діячі української та російської культур» (*Шевченківська, Сквородинівська, Пушкінська, Гоголівська (Гоголя), Лермонтівська, Ломоносівський, Гаршина, Чайковська, Жуковського*);

4) «національність» (*Німецька, Вірменський, Греківська, Циганський*);

5) «посада, суспільний стан» (*Губернаторська, Купецький, Мищанська, Дворянська*);

6) «імперські полководці» (*Суворова, Багратіона, Олександра Невського*);

7) «представники імператорської родини» (*Олександрівський, Катерининська, Єлизаветинська*);

8) «назви релігійних споруд, церковні реліквії» (*Пантелеймонівська, Каплунівська, Мирносицька, Михайлівська, Воскресенська, Тихонівська*);

9) «ремесла, заняття» (*Дегтярна, Кузнечна, Торговий, Гончарівська*);

10) «населені пункти Харківської губернії» (*Охтирська, Валківська, Старобільська*);

11) «українські, російські, європейські міста» (*Полтавська, Київська, Батуринська, Белгородський, Петроградський, Оренбурзька, Берлінська, Варшавський*);

12) «особливості місцевості» (*Подільська, Василівський острів, Підгірна, Холодногірська, Холодний*);

13) «гідроніми» (*Немишлянська, Лопанська, Харківська*).

Порівнюючи два періоди (доімперський та імперський), зазначимо, що серед нових найменувань, які з'явилися в другий період, також превалюють прізвиська місцевих жителів. Це харків'яни, чия діяльність відіграла важливу роль у громадському житті міста, а іноді – і за його межами. Топонімічну мапу міста поповнюють імена відомих представників української та російської культур, імперських полководців, членів царської родини. Соціальні прошарки населення Харкова як губернського купецького міста представлено в назвах *Губернаторська, Купецький, Дворянська, Міщанська*.

В імперський період зростає кількість найменувань за МО «об'єкти, розташовані на вулиці». У перший період такими об'єктами переважно були церкви, а в другий – навчальні заклади, лікарні, виробництва та ін. Продовжується традиція називання лінійних міських об'єктів за назвами церков. Про різний етнічний склад населення Харкова за імперських часів свідчать номінації *Німецька, Греківська, Циганський*. МЛ Харкова поповнюють топонімічні назви (гідроніми, ойконіми).

Аналізуючи годоніміку радянського періоду, спостерігаємо, що найчисельнішою виявилися тематичні групи назв, яким властиві «ідеологічні маркери». Їх представлено такими тематичними групами за МО:

1) «радянські партійні та державні діячі» (*Будаліна, Кірова, Урицького, Шаумяна, Сербиченка та ін.*);

2) «воєначальники, учасники Жовтневої революції 1917 р., Другої світової та громадянської війн» (*Лазо, Кіквідзе, Железнякова, Блюхера, Сіверса, Фрунзе, Щорса, Якіра та ін.*);

3) «діячі комуністичного руху зарубіжних країн» (*К. Лібкнехта, Анрі Барбюса та ін.*);

4) «визначні учасники Другої світової війни» (*Бакуліна, Гуданова, Руднева та ін.*);

5) зі словом *червоний* як символ революції (*вул. Червоного козацтва, вул. Червонозірська, пров. Червоностудентський тощо*);

6) «реалії комуністичного режиму» (*Радянський, Юного Ленінця, Новокомсомольська тощо*);

7) «вождь пролетаріату» (*Ленінська, Леніна, Ілліча та ін.*);

8) «радянські письменники, поети» (*Островського, Галана тощо*).

Інші тематичні групи – менш чисельні. До них ввійшли найменування, в основу яких покладені МО «віднесеність до певної галузі виробництва» (*Транспортної Колони*) та МО «особливості місцевості» (*Піщаний, Лісова*). Походження деяких назв залишилося невизначеним через відсутність їхнього тлумачення в досліджуваних джерелах: *Афанасіївська, Артюховська*.

Аналізуючи годоніми періоду незалежності, групуємо їх у тематичні групи за МО:

1) «діячі української культури та мистецтва – письменники, поети, артисти» (*Леся Сердюка, Василя Стуса, Євгена Плузника, Пестрікова, Володимира Сосюра, Стельмаха, Івана Багряного, Юрія Лавріненка, Миколи Манойла, Шевельова та ін.*);

2) «українські вчені, життя яких пов'язано з Харковом» (*Срезневського, Гордона, Багалія, Редіна, Семена Кузнеця, Михайлика, Осиповського, Драгоманова, Льва Ландау, Костянтина Калініна, Любові Малої, Академіка Погорєлова, Шалімова*);

3) «сучасні борці за незалежність України» (*В'ячеслава Чорновола, Євгена Котляра, Генерала Момота, Руслана Плоходька, Миколи Топчія, Володимира Усенка, Владислава Зубенка та ін.*);

4) «військові й політичні діячі УНР» (*Олександра Натієва, Миколи Алексіна, Петра Болбочана, Івана Кобзи, Євгена Решетникова, Володимира Рідченка, Павла Скоропадського, Генерала Удовиченка та ін.*);

5) «видатні спортсмени-харків'яни» (*Івана Піддубного, Олександра Бабкіна, Баркалова*);

6) «нові цінності періоду незалежності» (*Незалежності, Свободи, Волонтерська*);

7) «приналежність до певної діяльності» (*Науки, Освітянська, Колійний, Корабельна, Дизайнерський, Мистецтв*);

8) «особливості місцевості, рослинності» (*Лісова, Букова, Порічкова, Садова та ін.*);

9) «назви українських населених пунктів та зарубіжних міст-побратимів» (*Миколаївська, Львівська, Подільський, Мереф'янське, Тернопільський, Шацька, Варненська, Гурзуфська, Кутаїська та ін.*);

10) «назви соборів, церков» (*Гольдбергівська, Георгієвський, Пантелеймонівська, Валентинівська*).

Порівнюючи тематичні групи двох періодів – радянського і незалежності – з'ясовуємо, що

ідеологічно навантаженими є насамперед відантропонімічні номінації, які увічнюють пам'ять про героїв, видатних державних діячів, науковців, митців, що відповідає або державній ідеології (як за радянських часів), або запиту громадянського суспільства (доба незалежності). Відантропонімічні номінації найбільш нестійкі у часі, оскільки саме в них відображується державна й суспільна ідеологія, ціннісні орієнтири, політичні й економічні шляхи розвитку країни.

Лексико-семантичний аналіз перейменувань засвідчує, що тематичні групи годонімів, які не мають ідеологічної маркованості, виявляються більш стійкими і тривалими в часі. Годоніми, що не зазнали перейменувань у пострадянський період, – це здебільшого історичні назви (*Сумська, Римарська, Коцарська, Чоботарська, Університетська, Клочківська, Костюринський, Вірменський, Класичний*), а також меморіальні назви на честь видатних діячів культури і науки (*Потебні, Квітки-Основ'яненка, Грабовського, Пушкінська, Гоголя, Маяковського, Короленка, Дарвіна, Гірмана; Мечнікова, Короленка, Некрасова*), відапелятивні (*Театральний*) тощо.

Висновки. Аналіз МЛ Харкова (на прикладі годонімів) виявляє кілька значних трансформацій міського урбанонімікону протягом історичного буття міста, пов'язаних із політичними, соціальними, культурними подіями, ціннісними настановами й ідеями, що панують у суспільстві. Особливо показовим в аспекті ідеологічного впливу держави на формування міського мовного простору виявився радянський період, коли більшість годонімів мала ідеологічне навантаження. На початку доби незалежності спостерігаємо про-

цес деідеологізації МЛ Харкова: вулицям і провулкам повертають історичні назви, зростає число нейтральних номінацій, з'являються меморіальні найменування, наповнені новим символічним змістом, що відповідає сучасній ідеології «державотворення».

Говорячи про сьогоднішнє, можна стверджувати, що годоніми виконують низку важливих функцій: номінативну, інформаційну, культурно-просвітницьку, виховну, ідеологічну, меморіальну. Ідеологічна функція виявляє себе в назвах-маркерах «державотворення», до яких належать годоніми, що символізують визначні події в історії незалежної України, імена діячів національно-визвольного руху, видатних учених, митців, спортсменів. Однак, за нашими спостереженнями, у найменуваннях лінійних міських об'єктів Харкова не використано назв національних кольорів, відсутні маркери державної символіки, що є свідченням неповного використання ідеологічного потенціалу годонімів на сучасному етапі.

Дослідження джерельної бази й механізмів творення годонімів дало змогу визначити три основні їх типи (відонімічні, відапелятивні та змішані), які в різних кількісних співвідношеннях представлені в усі періоди існування міста. На основі аналізу тематичних груп годонімів в історичній ретроспективі виявлено змінність одних і відносну сталість інших на тлі соціально-політичних процесів, які відбуваються в суспільстві. У плані подальших наукових студій перспективним завданням вважаємо вивчення структури і способів творення годонімів міста, закономірностей їх функціонування для створення цілісної мовної картини міського простору Харкова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буряковская Т. Харьковские топонимы: история страны в названии одной улицы. *Время*. 2019. 5 февраля. С. 10.
2. Довженко Е. Б. Словарь исчезнувших названий. Харьков : Майдан, 2010. Вып. 1. Харьков. Исторический центр. Нагорная часть. 136 с.
3. Закон УЦР про державну мову від 24 березня 1918 р. Нова Рада. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/03/25/157232/> (дата звернення: 1.10.2019).
4. Лейбфрейд А. Ю., Полякова Ю. Ю. Харьков от крепости до столицы: заметки о старом городе. Харьков : Фолио, 1998. 333 с.
5. Мацюк Г. Лінгвістичний ландшафт України як взаємодія мови та ідеології: минуле і сьогоднішнє. *Мова і суспільство*. 2017. Вип. 8. С. 71–82.
6. Мезенко А. М. Урбанонимия как язык культуры. *Ученые записки ТНУ им. В. И. Вернадского. Сер.: Филология. Социальные коммуникации*. 2011. Т. 24 (63), № 2. Ч. 1. С. 388–392.
7. Рішення про перейменування об'єктів топоніміки міста Харкова № 12/15 від 20.11.2015 р. *Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету*. URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/document/pro-reyemenuvannya-obektiv-toponimiki-mista-kharkova-48723.html> (дата звернення: 11.10.2019).
8. Рішення про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки № 1281/18 від 17.10.2018 р. *Реєстр актів Харківської міської ради*. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/672829> (дата звернення: 11.10.2019).
9. Рішення про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки № 1742/19 від 21.08.2019 р. *Реєстр актів Харківської міської ради*, 21 липня 2019. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/680284> (дата звернення: 11.10.2019).

10. Розпорядження про перейменування об'єктів топоніміки міста Харкова № 7 від 02.02.2016 р. *Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету*. URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/document/pro-pereymenuvannya-obektiv-toponimiki-mista-kharkova-49203.html> (дата звернення: 11.10.2019).
11. Савченко Л., Тахтаулова М. Базові характеристики комплексного історичного дослідження топоніміки українського міста (на прикладі Харкова). *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія : Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2018. № 26. С. 121–133.
12. Список улиц города Харькова в алфавитном порядке с указанием номеров районного узла и доставочного отделения. Харьков, 1934. 62 с.
13. Суперанская А. В. Что такое топонимика? Москва : Наука, 1985. 176 с.
14. Тахтаулова М. Ю. Историчний розвиток адресної урбанонімії міста Харкова (середина XVII – початок XXI століття) : дис. ... канд. іст. наук. Харків, 2016. 237 с.
15. Харьковъ. Путеводитель для туристов и экскурсантов. Харьков : изд. И. М. Аничкина, 1915. 178 с.
16. Landry R., Bourhis R. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*. 1997. № 1. P. 23-49.

REFERENCES

1. Buryakovskaya T. Harkovskie toponimy: istoriya stranyi v nazvanii 1 ulitsy [Kharkiv toponyms: the history of the country in the name of 1 street]. *Time*, 2019, 5 Febr. pp. 10 [in Russian].
2. Dovzhenko E. B. Slovar ischeznuvshih nazvaniy [Dictionary of names disappeared]. Kharkov: Maydan, 2010. Issue 1: Historical Center. Upland, 136 pp. [in Russian].
3. Zakon UTsR pro derzhavnu movu vid 24 bereznia 1918 r. [UCR Law on State Language from March 24, 1918]. New Council. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/03/25/157232> [in Ukrainian].
4. Leybfreyd A. Yu., Polyakova Yu. Yu. Harkov ot kreposti do stolitsyi: zametki o starom gorode [Kharkov from the fortress to the capital: notes on the old city]. Kharkov: Folio, 1998, 333 p. [in Russian].
5. Matsiuk H. Linhvistychnyi landshaft Ukrainy yak vzaiemodiia movy ta ideolohii: mynule i sohodennia [The linguistic landscape of Ukraine as an interaction of language and ideology: past and present]. *Language and society*, 2017, issue 8, pp. 71-82 [in Ukrainian].
6. Mezenko A. M. Urbanonimiya kak yazyk kulturyi [Urbanonymy as a language of culture]. Scientific notes of V. I. Vernadsky TNU. Ser.: Philology. Social communications, 2011, vol. 24 (63), № 2, part 1, pp. 388-392 [in Russian].
7. Rishennia pro pereimenuvannia obektiv toponimiky mista Kharkova No 12/15 vid 20.11.2015 r. [The decision to rename the objects of Kharkiv City Toponymics № 12/15 from 20.11.2015]. Kharkiv city council, mayor, executive committee official site. URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/document/pro-pereymenuvannya-obektiv-toponimiki-mista-kharkova-48723.html> [in Ukrainian].
8. Rishennia pro vporiadkuvannia naimenuvan obektiv toponimiky No 1281/18 vid 17.10.2018 r. [Decision on organization of names of objects of toponymics № 1281/18 from 17.10.2018]. Acts register of Kharkiv city council. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/672829> [in Ukrainian].
9. Rishennia pro vporiadkuvannia naimenuvan obektiv toponimiky No 1742/19 vid 21.08.2019 r. [Decision on the organization of names of toponymic objects № 1742/19 of 21.08.2019]. Acts register of Kharkiv city council. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/680284> [in Ukrainian].
10. Rozporiadzhennia pro pereimenuvannia obektiv toponimiky mista Kharkova № 7 vid 02.02.2016 r. [Order on renaming of objects of Kharkiv city toponymics № 7 from 02.02.2016]. Kharkiv city council, mayor, executive committee official site. URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/document/pro-pereymenuvannya-obektiv-toponimiki-mista-kharkova-49203.html> [in Ukrainian].
11. Savchenko L., Takhtaulova M. Bazovi kharakterystyky kompleksnoho istorychnoho doslidzhennia toponimiky ukrainskoho mista (na prykladi Kharkova) [Basic characteristics of a complex historical study of the Ukrainian city toponymics (on the example of Kharkov)]. *Bulletin of V. N. Karazin KhNU. Ser.: History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences*, 2018, № 26, pp. 121–133 [in Ukrainian].
12. Spisok ulits goroda Harkova v alfavitnom poryadke s ukazaniem nomerov rayonnoho uzla i dostavochnogo otdeleniya [Kharkiv city streets list in alphabetical order indicating the district node of numbers and delivery department]. Kharkiv, 1934, 62 p. [in Russian].
13. Superanskaya A. V. Chto takoe toponimika? [What is toponymy?: Science]. Moskva: Nauka, 1985, 176 p. [in Russian].
14. Takhtaulova M. Yu. Istorychnyi rozvytok adresnoi urbanonimii mista Kharkova (sередyna XVII – pochatok KhKhI stolittia) [Historical development of the urban addressing of Kharkiv city (mid-17th – early 21st century)]. Ph.D. Thesis. Kharkiv, 2016, 237 p. [in Ukrainian].
15. Harkov. Putevoditel dlya turistov i ekskursantov [Kharkov. A guide for tourists and sightseers]. Kharkov: I. M. Anichkina publisher, 1915, 178 p. [in Russian].
16. Landry R., Bourhis R. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*, 1997, № 1, pp. 23-49 [in English].